

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 418

Gospodarka przestrzenna

Aktualne aspekty polityki

społeczno-gospodarczej i przestrzennej

Contemporary Problems of Socio-economic
and Spatial Policy

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Barbara Majewska
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Justyna Mroczkowska
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-563-6

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
Krzysztof Balcerek, Robert Masztalski: Ocena ruchu inwestycyjnego na obszarach oddziaływania dużego miasta na przykładzie wydanych w gminie Długołęka pozwoleń na budowę i decyzji o warunkach zabudowy / Assessment of investment dynamics on the city's impact area on the example of building permits in gmina Długołęka and conditions of building development	11
Bartosz Bartosiewicz: Polityka rozwoju lokalnego w kurczących się małych miastach / Local development policy in shrinking small towns.....	22
Magdalena Belof: Wrocławski obszar metropolitalny jako laboratorium planowania w obszarach funkcjonalnych / Wrocław metropolitan area as a laboratory of planning for functional areas	32
Henryk Brandenburg, Katarzyna Ficek-Wojciuch, Marek Magdoń, Przemysław Sekuła: Interesariusze projektów publicznych – sukces projektu publicznego w ujęciu specjalistów od zarządzania projektami / Public projects' stakeholders – success of public project according to the project management specialists	41
Marcin Feltynowski: Unsustainable spatial planning – the example of communities of the central region / Niezrównoważone planowanie przestrzenne – przykład gmin regionu centralnego	52
Zbigniew Forycki: Metody pomiaru efektywności projektów innowacyjnych / Methods in assessment of the efficiency of innovative projects.....	61
Anna Golejewska, Dorota Czyżewska: Smart specialisation in the regions of eastern Poland – case study / Inteligentne specjalizacje w województwach Polski Wschodniej – studium przypadku	69
Eleonora Gonda-Soroczyńska: Klaster Polski Radon elementem innowacyjnej współpracy na rzecz rozwoju turystyki uzdrowiskowej w województwie dolnośląskim / Polish Cluster Radon as the element of innovative cooperation for the development of SPA tourism in Lower Silesia region	78
Ewa Gralik-Żmudzińska: Przekształcenie samodzielnego publicznego zespołu opieki zdrowotnej jako proces decyzyjny organów powiatu jeleniogórskiego / Conversion of a public, independent health care complex as a decision-making process of Jelenia Góra district's authorities.....	88
Arkadiusz Halama: Ocena wartości rekreacyjnej zbiornika „Wilkówka” / Assessment of the recreational value of water reservoir „Wilkówka”	99

Maria Heldak: Zasady nabywania gruntów pod drogi publiczne w Polsce / The principles of land acquisition for public roads in Poland.....	107
Marian Kachniarz, Kacper Siwek: Wydajność pracy w samorządzie terytorialnym / Labour productivity in local government.....	117
Wojciech Kisiała: Zmiany nierówności poziomu rozwoju gospodarczego powiatów w Polsce – konwergencja czy dywergencja? / Changes in the level of economic inequalities across poviát units in Poland – convergence or divergence?.....	127
Dariusz Klimek: Wpływ imigracji zarobkowej na rozwój gospodarczy kraju i regionów / Effect of labor migration on economic development of the country and the regions.....	136
Lidia Kłos: Rzeczowo-ekologiczne efekty realizacji Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych / Material and ecological aspects of the implementation of the National Program of the Municipal Wastewater Treatment.....	145
Janusz Kot, Ewa Kraska: Władze lokalne i regionalne jako animator tworzenia, funkcjonowania i rozwoju klastrów (na przykładzie województwa świętokrzyskiego) / Local and regional authorities as facilitators for the formation, operation and development of clusters (with examples from the Świętokrzyskie Province).....	156
Krzysztof Krzyżak: Dysfunkcje w wykonywaniu usług publicznych – przykład budowy i eksploatacji oświetlenia miejsc publicznych / Dysfunctions in the performance of public services – example of building and exploitation of the lighting of public areas.....	167
Alina Kulczyk-Dynowska: Przestrzenne i finansowe aspekty funkcjonowania obszaru chronionego – przykład Kampinoskiego Parku Narodowego / Spatial and financial aspects of the activity of protected area on the example of Kampinos National Park.....	179
Alina Kulczyk-Dynowska: Przestrzenne i finansowe aspekty funkcjonowania obszaru chronionego – przykład Wolińskiego Parku Narodowego / Spatial and financial aspects of the activity of protected area on the example of Wolin National Park.....	188
Zbigniew Kuriata: Zarządzanie krajobrazem kulturowym Polanowic, gmina Byczyna – wizja mieszkańców wsi / Cultural landscape management in Polanowice, Byczyna municipality – vision of village residents.....	198
Tadeusz Lasota, Leszek Stanek: Analiza rynku nieruchomości powiatu wrocławskiego na tle studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin / Analysis of the real estate market of the poviát Wrocław on the background of studies of conditions and directions of spatial development of municipalities.....	209
Grażyna Leńniewska: Przemoc ekonomiczna wobec kobiet – przezroczysty problem / Economic violence against women – the transparent problem..	219

Jerzy Ładysz, Magdalena Mayer: Czynniki i przejawy suburbanizacji post-industrialnej w miastach średnich województwa dolnośląskiego na przykładzie Bolesławca i Jeleniej Góry / Factors and consequences of post-industrial suburbanization in towns of Lower Silesia on the example of Bolesławiec and Jelenia Góra.....	226
Urszula Markowska-Przybyła: Determinanty kapitału społecznego w kontekście możliwości oddziaływania władz publicznych / Determinants of social capital in the context of the ability to influence by the public authorities.....	240
Piotr Paczowski: Dialog obywatelski kreatorem rozwoju lokalnego / Civil dialogue as a creator of local development	252
Sławomir Palicki, Paulina Stachowska: Estetyzacja artystyczna w procesach rewitalizacji miast / Artistic aesthetization in urban revitalization processes	264
Zbigniew Piepiora: Przeciwdziałanie skutkom powodzi i susz w województwie lubelskim / The counteraction of floods' and droughts' effects in Lublin voivodeship.....	274
Katarzyna Przybyła: Wpływ Kamiennogórskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej Małej Przedsiębiorczości na rozwój Jeleniej Góry i powiatu jeleniogórskiego / The impact of the Kamienna Góra Small Enterprise Special Economic Zone on the development of Jelenia Góra and the Jelenia Góra powiat	285
Beata Rosicka: Funkcja turystyczna sudeckich obiektów podziemnych z czasów II wojny światowej / Tourist function of the underground facilities from the word war II in the Sudetes	294
Kacper Siwek: Aglomeracja wałbrzyska w świetle teorii sieci – wybrane zagadnienia / The Wałbrzych agglomeration in the light of network theory – selected issues.....	302
Anna Skorwider-Namiołko, Jarosław Skorwider-Namiołko: Poziom rozwoju gospodarki odpadami na obszarach atrakcyjnych turystycznie / The level of waste management development in the touristic areas.....	311
Beata Skubiak, Barbara Kryk: Tworzenie potencjału rozwojowego obszarów problemowych na przykładzie województwa zachodniopomorskiego / Creation of the development potential of problem areas on the example of West Pomeranian voivodeship.....	318
Olimpia Stanaszek: Zagospodarowanie przestrzenne terenów o wysokiej wartości kulturowej – na przykładzie translokacji zabudowy łużyckiej Zagrody Kołodzieja / Land management on the areas of high cultural value – on the example of translocation of Lausitz building “Kołodziej Hut”	329
Marta Szaja: Wpływ wybranych aspektów przestrzennych na rozwój społeczno-gospodarczy samorządów gminnych – na przykładzie gmin nadmorskich województwa zachodniopomorskiego / The influence of chosen spa-	

tial aspects on socio-economic development of local self-governments – the example of maritime communes of the West Pomeranian voivodeship)	340
Beata Warczewska: Przekształcenia struktury funkcjonalno-przestrzennej miejscowości zlokalizowanych w granicach parku krajobrazowego / Transformation of the functional and spatial structure of villages located in the borders of landscape park	350
Beata Wieteska-Rosiak: Kierunki rozwoju transportu zrównoważonego w miastach w kontekście zmian klimatu / Directions of sustainable transportation development in the context of climate change	362

Wprowadzenie

Artykuły zamieszczone w niniejszym, piętnastym zeszycie „Gospodarki Przestrzennej”, przygotowanym w Katedrze Gospodarki Przestrzennej Wydziału Ekonomii, Zarządzania i Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, poświęcone są wybranym problemom planowania i zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie publikowane teksty odzwierciedlają aktualne problemy badawcze Autorów z rozmaitych dziedzin gospodarki przestrzennej. W zeszycie zaprezentowano wyniki badań naukowych dotyczących takich obszarów gospodarki przestrzennej, jak: kurczące się małe miasta, obszary metropolitalne, efektywność projektów innowacyjnych, turystyka uzdrowskowa, wartość rekreacyjna zbiorników wodnych, wydajność pracy w samorządzie terytorialnym, klastry, potencjał rozwojowy obszarów problemowych, zarządzanie krajobrazem kulturowym na obszarach wiejskich, czynniki i przejawy suburbanizacji postindustrialnej, inwestycje na obszarach oddziaływania dużych miast, funkcja turystyczna obiektów podziemnych, transport zrównoważony w miastach i inne. Treści zawarte w artykułach stanowią osobiste poglądy Autorów na przedstawione w nich problemy. Każdy artykuł podlegał recenzowaniu przez dwóch recenzentów z wiodących ośrodków naukowych w kraju.

Wyrażamy przekonanie, że publikacja ta będzie stanowiła istotny wkład w rozwój gospodarki przestrzennej jako interdyscyplinarnej dziedziny wiedzy, będzie także inspiracją do dalszych badań i analiz porównawczych. Większość artykułów, oprócz wartości czysto naukowej, ma także walor aplikacyjny. Pozwala to z optymizmem spoglądać w przyszłość tej szybko rozwijającej się dziedziny naukowej, jaką jest gospodarka przestrzenna.

W imieniu Komitetu Redakcyjnego

Jacek Potocki, Jerzy Ładysz

Olimpia Stanaszek

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
e-mail: olimpia.stanaszek@bogatynia.pl

ZAGOSPODAROWANIE PRZESTRZENNE TERENÓW O WYSOKIEJ WARTOŚCI KULTUROWEJ – NA PRZYKŁADZIE TRANSLOKACJI ZABUDOWY ŁUŻYCKIEJ ZAGRODY KOŁODZIEJA

LAND MANAGEMENT ON THE AREAS OF HIGH CULTURAL VALUE – ON THE EXAMPLE OF TRANSLOCATION OF LUSATIA BUILDING “KOŁODZIEJ HUT”

DOI: 10.15611/pn.2016.418.33

Streszczenie: W artykule skupiono się na jakości życia w perspektywie zrównoważonego rozwoju. Jakość życia kształtuje nie tylko materialna zasobność człowieka, ale również jego otoczenie przyrodnicze i kulturowe. Istotne jest kształtowanie ładu przestrzennego sprzyjającego podnoszeniu jakości życia. Zasadniczym celem gospodarki przestrzennej jest ochrona obszarów przyrodniczo cennych i urbanistycznie wartościowych. Pojęcie jakości życia analizowane jest w powiązaniu ze zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym obszarów o wysokiej wartości krajobrazowej, historycznej i kulturowej. Analizie poddano aktualny stan prawny wpływający na ochronę obszarów o wysokiej wartości oraz możliwości jej usprawnienia poprzez zmiany w tym prawie. Omawiany jest przykład translokacji, czyli przeniesienia z miejsca pierwotnej lokalizacji do nowego otoczenia, łuzycyckiej Zagrody (domu) Kołodzieja jako jednego z działań zmierzających do ochrony zagrożonej przez działalność przemysłową kulturowej substancji Łuzyc Górnych.

Słowa kluczowe: jakość, jakość życia, poziom życia, zagospodarowanie przestrzenne, przemysł wydobywczy, spójność terytorialna.

Summary: The article focuses on the quality of life from the perspective of sustainable development. Quality of life is created not only by affluence but also by natural and cultural surrounding. Spatial order which favors the increase of quality of life is important. Protection of natural valuable areas and urban valuable areas is the prime objective of land management. The term of quality of life is analysed on the basis of the influence of changes in the spatial planning of areas of high landscape, historical and cultural value. Current legal status influencing the protection of high value areas and possible improvements by introducing changes in it are analysed. The article discusses an example of translocation, i.e. moving "Kolodziej

hut” from the place of its first location to a new place, as one of the actions which aim is to protect the cultural substance of Upper Lusatia from the danger of industry.

Keywords: quality, quality of life, standard of living, spatial planning, extractive industries, territorial cohesion.

1. Wstęp

Z działalnością wydobywczą wiązą się przede wszystkim głębokie, praktycznie nieodwracalne zmiany w miejscowym krajobrazie oraz liczne ubytki w sieci osadniczej, polegające na likwidacji jednostek osadniczych o wielowiekowych niekiedy tradycjach. Wystarczy stwierdzić, że spośród 24 miejscowości, jakie obejmowała gmina Bogatynia w 1945 roku, po przejściu jej przez polską administrację kilka z nich bezpowrotnie zniknęło, a kilka dalszych uległo częściowej likwidacji. Pierwszą grupę tworzą Gościszów, Pasternik, Biedrzychowice Górne, Strzegomice i Wigancice Żytawskie. Do drugiej zalicza się Turoszów, Zatonie, Rybarzowice i Opolno-Zdrój.

Ochrona obszarów o wysokiej wartości przyrodniczej (naturalny krajobraz i ekosystemy) oraz kulturowej (kompleksy osadnicze, obiekty, dzieła i artefakty składające się na dziedzictwo kulturowe danego obszaru i zamieszkującej je społeczności) już obecnie zaliczana jest do priorytetów polityki przestrzennej państwa. W świetle aktualnie obowiązującej KPZK do najważniejszych celów polityki przestrzennej należy zachowanie unikatowych wartości środowiska kulturowego oraz przeciwdziałanie przeobrażeniom struktury i sposobom zagospodarowania, które mogą stanowić zagrożenie dla jego wyjątkowych walorów, konstytuujących tożsamość danego obszaru. W toku tych działań elementy środowiska kulturowego powinny, w miarę możliwości, być włączane w bieżące zaspokajanie potrzeb ich mieszkańców, nie zaś od strumieni realnego życia izolowane [Ministerstwo Rozwoju Regionalnego 2011]. Translokacja Zagrody Kołodzieja z Wigancic Żytawskich do Zgorzelca jest znakomitym przykładem realizacji tej dyrektywy. Co więcej, zapewnia ona zachowanie niematerialnych elementów tradycji związanych z tym obiektem, tj. głównie wartości emocjonalnych, jakie łączą się z nazwą, funkcją, usytuowaniem, wspomnieniami, walorami estetycznymi [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2011].

Analiza zapisów KPZK upoważnia do opinii, że zasadą polityki przestrzennej jest integracja działań na rzecz ochrony i kształtowania wartości kulturowych z działaniami na rzecz ochrony i kształtowania wartości środowiska naturalnego. Przedmiotem tej polityki są układy urbanistyczne, zespoły i obiekty objęte ochroną prawną na podstawie przepisów szczególnych (wpisane do rejestru zabytków i na Listę Pamięci Narodowej) oraz pozostałe reprezentujące wysokie walory kulturowe, w tym figurujące w ewidencji konserwatorskiej. Stosuje się różne formy działań, m.in. odtworzenie, reintegrację, rekonstrukcję, rewitalizację oraz – w sytuacjach szczególnych – translokację. Przeprowadza się ją wówczas, gdy w sposób nieod-

wracalny likwidacji ulega dane środowisko kulturowe i – zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju – pojawia się konieczność ochrony przed zagładą pozostałej po nim materialnej i niematerialnej substancji kulturowej. Wszystkie te działania, podejmowane w wymiarze lokalnym i regionalnym, koordynowane są na wyższych poziomach spójności: krajowym i unijnym, co z perspektywy lokalnej czy regionalnej powinno zmierzać do podnoszenia jakości życia. W ten sposób dziedzictwo kulturowe i historyczne powinno, zgodnie z teleologią KPZK, służyć w wymiarze krajowym takim celom, jak [Ministerstwo Rozwoju Regionalnego 2011]:

- podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;
- oprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;
- poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;
- kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;
- zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa;
- przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Realizacja powyższych celów powinna, jak sygnalizowano, przełożyć się na podnoszenie jakości życia mieszkańców. Szczególna rola w tej mierze ma przypaść dziedzictwu kulturowemu. Jak bowiem zauważają autorzy KPZK, „w perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych, jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki” [Ministerstwo Rozwoju Regionalnego 2011]. Wynika stąd dla polityki i gospodarki przestrzennej dyrektywa o fundamentalnym znaczeniu: planowanie przestrzenne i kształtowanie ładu przestrzennego musi uwzględniać składniki dziedzictwa kulturowego. Nie mogą one być z przestrzeni eliminowane ani zastępowane składnikami „nowoczesnymi”, ale muszą być, w wyniku np. reinterpretacji, włączone w jej kształtowanie zgodnie z potrzebami współczesności i wyzwaniem, jakie ona przed ludźmi stawia. Szeroko rozumiana ochrona obszarów o wysokiej wartości kulturowej, tj. polegająca nie tylko na zachowaniu substancji kulturowej w miejscu wytworzenia, ale również na translokowaniu obiektów o wysokiej wartości kulturowej na nowe miejsca wskutek występowania, jak w przypadku Łużyc Górnych,

określonych konieczności cywilizacyjnych, to zespół działań spełniających kryteria zasady zrównoważonego rozwoju. Innymi słowy, ochrona terenów o wysokiej wartości historycznej i kulturowej służy budowaniu coraz wyższej jakości życia, ale niemożliwe jest to w sytuacji, gdy polityka i gospodarka przestrzenna nie respektują zasady zrównoważonego rozwoju.

2. Translokacja zabudowy łużyckiej Zagrody Kołodzieja jako przykład ekonomicznie i społecznie wartościowej inwestycji dla rozwoju gospodarczego regionu

Translokacja, tj. przeniesienie z miejsca pierwotnej lokalizacji do nowego otoczenia, łużyckiej Zagrody (domu) Kołodzieja ma na celu ochronę zagrożonej przez działalność przemysłową kulturowej substancji Łużyc Górnych¹. Zachowany w pierwotnym kształcie obiekt został przeniesiony z likwidowanej zabudowy Wigancic Żytawskich do Zgorzelca, gdzie nadano mu nowe funkcjonalności, związane z obsługą ruchu turystycznego. Zagroda Kołodzieja została wzniesiona w 1822 roku przez Waltera Stephena i była zamieszkała przez jego rodzinę do 1947 roku. W okresie późniejszym zajmowało ten obiekt kolejno pięć polskich rodzin, aż do czasu wysiedlenia ostatniej na podstawie decyzji o likwidacji Wigancic². Celem jego zachowania dokonano wspomnianej translokacji, która trwała od 16 maja do 11 czerwca 2005 roku. W ciągu trzech dni Zagroda Kołodzieja została rozebrana na 520 elementów konstrukcyjnych. Każdy z nich został ponumerowany i po gruntownym oczyszczeniu (cała operacja zajęła dwa tygodnie) przewieziony na nowe miejsce w Zgorzelcu, gdzie w ciągu dziewięciu dni połączono je na nowo bez użycia gwoździ. O jakości zachowania budowli świadczy to, że na 520 elementów konstrukcyjnych wymiany wymagało tylko sześć. Translokacja została przeprowadzona pod nadzorem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jej koncepcja została opracowana przez lokalne służby konserwatorskie. Po zakończeniu całej operacji, której koszt wyniósł 250 tys. euro, Zagroda Kołodzieja została wpisana na listę zabytków [Gotthardt, Gotthardt 2013]. Obecnie Zagroda Kołodzieja jako pensjonat służy obsłudze ruchu turystycznego. Usytuowana w niej restauracja obsługuje imprezy okolicznościowe. Obiekt, jako mający wartość zabytkową, jest także udostępniony do zwiedzania turystom. Operacja translokacji może zatem być postrzegana od strony korzyści komercyjnych, jakie przyniosła.

¹ Translokacja to działania wyjątkowe, „dopuszczone wyłącznie w sytuacji realnego zagrożenia bezpowrotnego zniszczenia zabytku (np. w przypadkach wytyczania nowych tras komunikacyjnych), polegające na przeniesieniu zabytku lub jego części w inne miejsce. Przemieszczenie może być realizowane w dwóch różnych formach: poprzez przesunięcie (odbywa się bez rozbiórki obiektu, przy ewentualnym zniszczeniu starych fundamentów) i poprzez rozbiórkę i ponowne złożenie w innym miejscu (najczęściej stosowane przy zabytkach budownictwa drewnianego)”.

² Ostatnimi mieszkańcami Zagrody Kołodzieja byli Ewa i Władysław Szpilscy z dziećmi Pawłem, Dominikiem, Remigiuszem.

Translokacji Zagrody Kołodzieja nie należy postrzegać wyłącznie w kategoriach technicznych. To także operacja ważna z perspektywy kulturowej, jako że ukazuje ona kulturową produktywność i efektywność stosowania zasady zrównoważonego rozwoju. Translokacja, podobna do omawianej, może być bowiem postrzegana jako sposób na pogodzenie wymogów, jakie stawia postęp cywilizacyjny, z postulatem ochrony dziedzictwa kulturowego, który niekoniecznie musi ustępować przed nowymi potrzebami i technologiami. Jak trafnie bowiem zauważyli w związku z translokacją Elżbieta i Jerzy Gotthardt, „Dom Kołodzieja to ostatni świadek życia pulśującego niegdyś we wsi Wigancice (Weigsdorf). Przetrwiał wiele dziesięcioleci w oryginalnej postaci, bez jakichkolwiek budowlanych przeróbek. Jego demontaż stanowi cezurę końca pewnej epoki, a wysiedlonym z tych terenów mieszkańcom, którzy »padli ofiarą« industrializacji, pozostały jedynie wspomnienia. Jednak dzięki uratowaniu przed zniszczeniem i przetransportowaniu do Zgorzelca dom istnieje do dziś jako świadek swoich czasów, opowiadając swą bogatą historię. Jest to dom otwarty dla wszystkich. Być może są wśród nas jeszcze ludzie, którzy dzięki niemu mogą odświeżyć wspomnienia z dzieciństwa. Z Wigancic zabrany został nie tylko dom, lecz i rosące w pobliżu drzewa. Zabrać mogliśmy również cudem ocalały granitowy słup oraz stare zabawki znalezione w oknie innego opuszczonego domu” [Gotthardt, Gotthardt 2013]. Zagroda Kołodzieja jest więc swoistym wehikułem, który pozwolił zachować jakąś część rzeczywistości, która realnie odeszła w niebyt, ale żyje nadal w artefaktach ewokujących obrazy z przeszłości.

Zagroda Kołodzieja reprezentuje charakterystyczną między innymi dla Łużyckiej architektury o konstrukcji przysłupowej. Dokładniej rzecz ujmując, dom stanowi przykład architektury łużyckiej o konstrukcji zrębowo-przysłupowo-ryglowej o ozdobnej snycerze, wzmocniony krótkimi łukowo wyprofilowanymi mieczami. Jego wyjątkowość na tle innych budowli tego typu przejawia się w bogactwie rozwiązań konstrukcyjnych i formalnych. O zamożności kołodzieja świadczą cztery kondygnacje, mansardowy dach, rzadko spotykany w tej architekturze portal drzwiowy, opaski okienne z piaskowca, kraty i okiennice [Urząd Miasta Zgorzelec 2012]. Domy przysłupowe powstawały od czasów średniowiecza do końca XIX w. na rozległych obszarach dzisiejszej Polski południowej, od Rzeszowszczyzny na wschodzie po Łużycę na zachodzie. Wznosili je rolnicy, którzy trudnili się zarazem tkactwem. Wyraźnie dzieliły się one na część gospodarczą, gdzie mieścił się warsztat tkacki, oraz mieszkalną. Znajdowało to odzwierciedlenie w konstrukcji samego domu. Część mieszkalna była „skrzynią”, „której zrębowe ściany obciążał strop belkowy. Górne kondygnacje były wsparte na zewnętrznych drewnianych »przysłupach« i niezależnych podwalinach. Taki sposób budowy miał swoje uzasadnienie. Pracujący warsztat tkacki, znajdujący się zwykle w największej izbie, powodował drgania, co przy jednolitej konstrukcji mogłoby zagrażać statyce budynku” [Gotthardt, Gotthardt 2013]. Z dwuzawodowością budowniczych domów przysłupowych łączą się wszystkie teoretyczne koncepcje wyjaśniające ich genezę [Gaczkowska 2012]. Jedną z nich wyjaśnia unikatowość tego rodzaju budowli na

terenie Łużyc. Jak pisze Agnieszka Gaczkowska, z faktu, że Górne Łużyce leżą na pograniczu ścierania się wschodnich i zachodnich trendów architektonicznych, wynika tego rodzaju konsekwencja, iż „zachodnia konstrukcja ryglowa w połączeniu ze wschodnią izbą zrębową zaowocowały specyficznym połączeniem, które wymagało dużej zręczności konstrukcyjnej. Udana konstrukcja zachęcała do dalszych eksperymentów i doskonalenia konstrukcji” [Gaczkowska 2012]. Z tego względu łużyckie domy przysłupowe stanowią szczególnie cenny element dziedzictwa architektonicznego w segmencie budowli o tego rodzaju konstrukcji. Dlatego też działania zmierzające do jego uchronienia przed dziejową anihilacją, czego translokacja Zagrody Kołodzieja jest wzorcowym przykładem, zasługują na szczególną rekomendację.

Translokację Zagrody Kołodzieja postrzegać należy w szerszym kontekście działań zmierzających do ratowania charakterystycznego między innymi dla Łużyc architektonicznego wzorca domu przysłupowego i uczynienie ze zrekonstruowanych lub translokowanych obiektów tego typu koła zamachowego miejscowej gospodarki turystycznej. Przemawiają za tym wszakże nie tylko względy wynikające z zasady zrównoważonego rozwoju, ale także względy praktyczne. Do najważniejszych należy zainteresowanie budownictwem przysłupowym oraz „turystyką przysłupową” wśród turystów zachodnich, zwłaszcza niemieckich. W niemieckiej części Łużyc od 2008 roku rozwijana jest oferta turystyczna o nazwie „Urlop w domu przysłupowym”, której zasadniczym elementem są noclegi w domach przysłupowych zaadaptowanych na potrzeby ruchu turystycznego. Oferta obejmuje tylko obiekty posiadające certyfikat Niemieckiego Związku Turystycznego (DTV), który wymaga okresowego odnawiania. Oprócz wysokich kryteriów jakościowych w zakresie obsługi turystycznej ubiegający się o taki certyfikat muszą spełnić dodatkowe kryteria, między innymi wpisanie na listę zabytków, indywidualne oprowadzanie po domu oraz przekazanie informacji o wieloletniej tradycji architektonicznej. Jak na razie w klasyfikacji DTV nie figuruje żaden obiekt z Polski. Aktualnie najbardziej prawdopodobne jest uzyskanie takiego certyfikatu przez zgorzelecki Zajazd Kołodzieja.

Należy wszakże zaznaczyć, iż na terenie Łużyc Górnych istnieje duży potencjał rozwoju takiej oferty. Niektóre domy przysłupowe zostały odnowione w pierwotnej lokalizacji, np. w Sulikowie dom Ostry Narożnik z 1688 roku. W latach 2004-2008 w obiekcie tym przeprowadzono generalny remont. Od 2008 roku pełni funkcję domu kultury w Sulikowie. Duży potencjał „turystyki przysłupowej” ma wieś Wyszków w gminie Bogatynia (dobrze skomunikowana ze Zgorzelcem oraz czeską i niemiecką częścią Łużyc), gdzie zachowało się w stanie pierwotnym ok. 40 zagród z domami przysłupowymi. Podobna sytuacja jest w samej Bogatyni, gdzie na renowację oczekuje wiele domów przysłupowych zniszczonych podczas powodzi w 2010 roku. Właściciele, dzierżawcy bądź administratorzy tych obiektów oraz władze samorządowe powinny wszakże „uwierzyć, że odnowione »przysłupy« mogą być atrakcją turystyczną, machiną nakręcającą ruch turystyczny i całą gospodarkę w regionie”.

Przejawem skutecznego budowania tego rodzaju świadomości jest wysunięty przez Południowo-Zachodnie Forum Samorządu Terytorialnego „Pogranicze” z sie-

dzibą w Lubaniu projekt „Ratujemy domy przysłupowe”. Został on zgłoszony do Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich w roku 2010, a realizowany w okresie od 1 lipca do końca grudnia 2010 roku. Jego przedmiotem było „zebranie informacji o stanie zabudowy przysłupowej w regionie (inwentaryzacja), przygotowanie i realizacja kampanii PR w mediach lokalnych, regionalnych oraz ponadregionalnych dotyczących budownictwa przysłupowego i pozostałych zasobów kulturowych regionu oraz spotkania warsztatowe z mieszkańcami i badania społeczne dotyczące tożsamości lokalnej/regionalnej mieszkańców pogranicza dolnośląskiego” [Kraina Domów Przysłupowych 2010]. W ramach tego projektu, którego zadania zostały w pełni zrealizowane, zinwentaryzowano łącznie 555 lokalizacji domów przysłupowych w regionie występowania po stronie polskiej [Południowo-Zachodnie Forum Samorządu Terytorialnego 2010a] oraz przygotowano i przeprowadzono: kampanię PR w mediach lokalnych, regionalnych oraz ponadregionalnych poprzez reklamę prasową („Gazeta Wyborcza”, „Nowiny Jeleniogórskie”, „Ziemia Lubańska”, „Gazeta Wojewódzka”), wydawnictwa, takie jak plakaty, kalendarze i ulotki, stronę internetową oraz kampanię billboardową na portalu Onet.pl, kampanię TV poprzez przygotowanie i emisję reportażu w TV Łużyce, konkurs dla szkół pod hasłem „Dom przysłupowy w moim regionie” oraz konferencję prasową z udziałem mediów lokalnych i regionalnych, zorganizowano i przeprowadzono cztery tematyczne spotkania warsztatowe z mieszkańcami regionu oraz badania społeczne związane z tożsamością lokalną [Kraina Domów Przysłupowych 2010]. Projekt ten przyczynił się do podniesienia wśród mieszkańców wiedzy o tradycjach historycznych i dziedzictwie kulturowym regionu Łużyc oraz wzrostu wśród nich świadomości specyfiki kulturowej. Generalnie wszakże poziom wiedzy i świadomości w tym zakresie jest nadal dość niski. O ile bowiem, jak wynika z przeprowadzonych w ramach projektu badań ankietowych na terenie polskiej części Łużyc, blisko 2/3 ankietowanych uznało Łużyce za region atrakcyjny pod względem krajobrazowym, o tyle tylko 1/3 deklarowała posiadanie jakiegokolwiek wiedzy o domach przysłupowych. Tylko 14,5% respondentów potrafiło wymienić ich cechy charakterystyczne. Co istotne, zwłaszcza dla klimatu społecznego wokół projektów inwentaryzacji i ochrony tego rodzaju budowli, tylko co siódmy ankietowany domy przysłupowe uznał za atrakcję turystyczną, podczas gdy przeciwnego zdania była ponad połowa ankietowanych. Tylko co siódmy spośród nich deklarował poparcie dla idei promowania domów przysłupowych jako łużyckiej atrakcji turystycznej, a blisko 2/3 było temu przeciwnych [Południowo-Zachodnie Forum Samorządu Terytorialnego 2010b]. Tym bardziej celowe w świetle przytoczonych danych jest podejmowanie dalszych działań na rzecz zachowania najcenniejszych składników dziedzictwa kulturowego Łużyc, do których z pewnością zaliczyć należy architekturę przysłupową.

3. Zakończenie

Obszarom wysokiej wartości przyrodniczej i historycznej ochrony udziela Konstytucja RP [Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997], formułująca w art. 5 – jako ustrojową – zasadę zrównoważonego rozwoju. Znajdować ona powinna przełożenie na ustawodawstwo zwykłe. W przypadku najbardziej nas interesującego w niniejszym opracowaniu dziedzictwa kulturowego ochrona oparta na zasadzie zrównoważonego rozwoju powinna zostać zapisana w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [Ustawa z 23 lipca 2003] (dalej: OZU). Zasada taka zapisana jest w art.1 ust.1 PZPU, zgodnie z którym ład przestrzenny i zasada zrównoważonego rozwoju leżą u podstaw zasad kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz określania zakresu i sposobów postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Zapisanie *expressis verbis* zasady zrównoważonego rozwoju w OZU i bezpośrednio, funkcjonalne jej powiązanie z treścią art.1 ust.1 PZPU z pewnością wzmocniłoby ochronę dziedzictwa kulturowego i historycznego w polityce przestrzennej oraz gospodarce i planowaniu przestrzennym poprzez nadanie jej charakteru imperatywnego. Obecny stan prawny stwarza zbyt duże pole do różnorodnych interpretacji w sytuacji kolizji interesów i potrzeb. Występuje wówczas pokusa poświęcania substancji historycznej i kulturowej, a preferowania „nowoczesnych” rozwiązań.

Warte rozważania jest też wprowadzenie, jeżeli nie na poziomie ustawowym, to przynajmniej w przepisach wykonawczych dotyczących sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, obowiązku translokacji szczególnie cennych pod względem artystycznym, historycznym, sentymentalnym czy symbolicznym składników dziedzictwa kulturowego w sytuacji, gdy likwidowane jest bezpowrotnie – jak w przypadkach rozpatrzonych w niniejszym opracowaniu – ich środowisko naturalne i kulturowe. Same te działania mają bowiem nie tylko charakter ratunkowy, ale i kulturotwórczy. Jak bowiem zauważyła A. Gaczkowska, odnosząc się do translokacji Zagrody Kołodzieja, „na przykładzie współczesnej reinterpretacji (za pierwszą interpretację można uznać adaptację opracowywanego domu na »Chatę Kołodzieja«) domu przysłupowego unaoczniono, że możliwe jest stworzenie unikatowego domu, który wpisze się jednocześnie w kontekst historyczny i przestrzenny danego regionu. Nawet czerpiąc z tych samych źródeł [...], można uzyskiwać skrajnie różne, a więc ściśle dostosowane do aktualnych potrzeb, efekty” [Gaczkowska 2011]. Efekt działań ratunkowych w postaci Zagrody Kołodzieja przyjmuje nowe funkcjonalności przy zachowaniu historycznej formy i treści. Kolejne interpretacje oraz adaptacje Zagrody Kołodzieja pozwolą zrekompensować ubytki kulturowe i krajobrazowe spowodowane likwidacją omówionych w poprzednim podrozdziale miejscowości, dla których charakterystyczny był łużycki dom przysłupowy. Otwiera to drogę do dalszych działań w tym kierunku, co mogą ułatwić pozyskiwane z europejskich funduszy spójności środki na spójność terytorialną, dla których podstawą

powinny być priorytety miejscowych władz samorządowych w obszarze gospodarki przestrzennej i planowania przestrzennego. Innymi słowy, łużycki dom przysłupowy może stać się obowiązującym wzorcem budownictwa regionalnego o różnych funkcjonalnościach. Dzięki temu możliwe byłoby zrekompensowanie ubytków kulturowych spowodowanych działalnością TZWZ, swoista restytucja zubożonego w ten sposób krajobrazu kulturowego oraz przywrócenie ogołoconym w ten sposób fragmentom Łużyc Górnych kulturowej tożsamości i rozpoznawalności. W ostatecznym rachunku preferencje dla łużyckiego wzorca architektonicznego w budownictwie mogłyby stać się kołem zamachowym społeczno-gospodarczego rozwoju regionu, zwłaszcza w obliczu perspektywy stopniowego wygaszania na omawianym obszarze dominującej obecnie aktywności przemysłowej.

W aktualnym stanie prawnym nie ma obowiązku podejmowania działań ratunkowych, podobnych jak w przypadku Zagrody Kołodzieja, a tym samym uzyskiwania kulturotwórczych efektów, jakie stąd mogą wynikać. Podejmowanie ich zależy od dobrej woli władz samorządowych, poddawanych często skutecznej presji lokalnych czy regionalnych środowisk i organizacji z różnych powodów przekonanych o potrzebie ich podejmowania. Tam, gdzie nie dochodzi do splotu tak pomyślnych okoliczności, jak w przypadku Zagrody Kołodzieja, likwidacja danego środowiska kulturowego nieuchronnie oznacza likwidację wszystkich jego, także tych najcenniejszych, składników. W ślad za gwarancjami prawnymi powinny iść także dobre praktyki, tj. tworzenie standardów planowania przestrzennego dotyczących zasad ochrony dziedzictwa kulturowego zabytków. Jak się jednak podkreśla, „problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego wymaga [...] indywidualnego potraktowania w każdym opracowaniu planistycznym ze względu na potrzebę uwzględniania jego cech specyficznych, poprzedzonego analizami różnorodnych kontekstów przestrzennych i konieczności kształtowania właściwego otoczenia i sąsiedztwa obiektów oraz obszarów zabytkowych” [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2011]. Możliwe jest wszakże sformułowanie ogólniejszych zasad i wytycznych „do opracowywania problematyki ochrony zabytków, dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gmin”, którymi kierować się będą samorządowi planiści różnych szczebli przy sporządzaniu opracowań planistycznych [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2011]. W ten sposób mogą zostać stworzone systemowe gwarancje uwzględniania dziedzictwa kulturowego w polityce i gospodarce przestrzennej na wszystkich poziomach, na jakich są prowadzone.

Literatura

- Bartosiewicz B., 2012, *Spójność terytorialna Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego – pomiar zjawiska*, Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, nr 147, s. 155-167.
- Biegańska J., Ciuła J., 2011, *Zintegrowana gospodarka odpadami komunalnymi w Polsce jako element zrównoważonego rozwoju*, Archiwum Gospodarki Odpadami i Ochrony Środowiska, vol. 13, nr 1, <http://awmep.org/> (11.09.2015).
- Churski P., 2009, *Polityka regionalna a kształtowanie się spójności i konkurencyjności regionu wielkopolskiego*, <http://igsegp.amu.edu.pl/> (10.10.2015).
- Czapiński J., 2004, *Psychologiczne teorie szczęścia*, [w:] Czapiński J. (red.), *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 51-102.
- Dorożyński T., 2012, *Efektywność polityki spójności UE i jej wpływ na rozwój regionów*, Studia Ekonomiczne, nr 123, s. 69-78.
- Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny, 2009, *Spójność terytorialna*, Bruksela.
- Gaczkowska A., 2011, *Współczesna reinterpretacja górnośląskiego domu przysłupowego*, Poznań, <https://gaczkowska.files.wordpress.com> (10.09.2015).
- Gaczkowska A., 2012, *Architektura przysłupowa w Polsce. Znaczenie analizy jej migracji dla wyjaśnienia genezy konstrukcji*, <https://gaczkowska.wordpress.com> (5.09.2015).
- Gotthardt E., Gotthardt J., 2013, *Po 185 latach wędrówki w nową przyszłość. Wybitne osiągnięcie w dziedzinie renowacji zabytków systemami Remmers*, Remmers News, styczeń 2013, nr 18, s. 2.
- Greta M., Tomczak-Woźniak E., 2013, *Problem spójności w nowej polityce regionalnej UE na lata 2014-2020*, Optimum. Studia Ekonomiczne, nr 4, s. 3-12.
- Jasiński W.J., 2007, *Ranga i miejsce planu zagospodarowania przestrzennego w systemie form aktywności samorządu terytorialnego*, [w:] Woźniak M.G. (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Gospodarka oparta na wiedzy*, Zeszyt 11, Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Teorii Ekonomii, Rzeszów, s. 659-672.
- Kałuża H., 2009, *Obszary problemowe w polityce regionalnej UE – Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013*, Zeszyty Naukowe SGGW, nr 1, s. 119-120.
- Komisja Europejska, 2008, *Komunikat Komisji do Rady, Parlamentu Europejskiego, Komitetu Regionów i Komitetu Ekonomiczno-Społecznego. Zielona księga w sprawie spójności terytorialnej. Przekształcenie różnorodności terytorialnej w siłę*, Bruksela.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483.
- Kotler Ph., 2004, *Marketing od A do Z*, PWE, Warszawa.
- Kraina Domów Przysłupowych, 2010, *Projekt „Ratujmy domy przysłupowe”*, <http://www.krainadomowprzyslupowych.pl> (11.09.2015).
- Kusterka M., 2003, *Jakość życia w aspekcie wybranych wskaźników ekorozwoju*, [w:] Tomczyk-Tołkacz J. (red.), *Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii*, Drukarnia PRINT, Jelenia Góra, s. 116-117.
- Lipińska E.J., 2008, *Miejsce samorządu gminnego w europejskim systemie gospodarki odpadami*, Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, nr 2, s. 71-86.
- Markowski T., 2008, *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:] Strzelecki Z. (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 13-28.
- Mazur-Wierzbicka E., 2006, *Miejsce zrównoważonego rozwoju w polskiej i unijnej polityce ekologicznej na początku XXI wieku*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, nr 8, s. 317-328.
- Ministerstwo Infrastruktury, 2003, *Bariery i problemy gospodarki przestrzennej w Polsce (Sfera planowania i gospodarowania przestrzenią)*, Raport Krajowego Sekretariatu „Habitat”, Łódź.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2011, *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030*, Warszawa.
- Ministerstwo Środowiska, 1999, *Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 roku. Wytyczne dla resortów opracowujących strategie sektorowe*, Warszawa.

- Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2011, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*, Warszawa.
- Parysek J., 2007, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*, Poznań.
- Południowo-Zachodnie Forum Samorządu Terytorialnego, 2010a, *Raport z inwentaryzacji domów przysłupowych na terenie województwa dolnośląskiego*, <http://www.krainadomowprzyslupowych.pl> (11.09.2015).
- Południowo-Zachodnie Forum Samorządu Terytorialnego, 2010b, Streszczenie wyników badania dotyczącego tożsamości w ramach realizacji zadań projektu „Ratujmy domy przysłupowe”, <http://www.krainadomowprzyslupowych.pl> (11.09.2015).
- Puciato D., 2009, *Turystyka i rekreacja na obszarach przyrodniczo cennych na przykładzie Parku Krajobrazowego Góry Opawskie*, *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, R.11, zeszyt 4 (23), s. 227-231.
- Regulski J., 2007, *Komentarz do raportu: Zagospodarowanie przestrzenne na tle demokratycznego państwa prawnego*, <http://webapp01.ey.com.pl/> (7.09.2015).
- Rogowska M., 2014, *Uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Południowej do roku 2020*, *Barometr Regionalny*, nr 2(36), s. 89-94.
- Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, 1999, *Koncepcja polityki przestrzennej zagospodarowania kraju*, Warszawa.
- Seligman M.P., 2005, *Prawdziwe szczęście. Psychologia pozytywna a urzeczywistnienie naszych możliwości trwałego spełnienia*, Poznań.
- Sompolska-Rzechuła A., 2013a, *Jakość życia jako kategoria ekonomiczna*, *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis, Oeconomica* 301 (71), s. 127-140.
- Sompolska-Rzechuła A., 2013b, *Pomiar i ocena jakości życia*, *Wiadomości Statystyczne*, nr 8, s. 19-36.
- Szlachta J., 1996, *Główne problemy polityki rozwoju regionalnego Polski na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] *Strategiczne wyzwania dla polityki rozwoju regionalnego Polski*, Friedrich Ebert-Stiftung, Warszawa.
- Sztando A., 2010, *Polityka intraregionalna – pojęcie, podmioty, cele i instrumenty*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 110, s. 184-194.
- Tatarkiewicz W., 1962, *O szczęściu*, PWN, Warszawa.
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Wersja skonsolidowana), Dz.Urz. UE C 326 z 26.10.2012.
- Unia Europejska, 2011, *Agenda Terytorialna Unii Europejskiej 2020 w kierunku sprzyjającej społecznemu włączeniu, inteligentnej i zrównoważonej Europy zróżnicowanych regionów* przyjęta na nieformalnym spotkaniu ministrów ds. planowania przestrzennego i rozwoju terytorialnego 19 maja 2011 r. w Gödöllő na Węgrzech, <http://www.vati.hu/> (15.09.2015).
- Urząd Miasta Zgorzelec, 2012, *Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zgorzelec 2012-2015*, Zgorzelec, <http://bip.um-zgorzelec.dolnyslask.pl> (7.09.2015).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska, Dz.U. nr 62, poz. 627 ze zm.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. nr 80, poz. 717 ze zm.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. nr 162, poz. 1568 ze zm.
- Wnuk M., Marcinkowski J.T., 2012, *Jakość życia jako pojęcie pluralistyczne o charakterze interdyscyplinarnym*, *Problemy Higieniczno-Epidemiologiczne*, nr 1, s. 21-26.
- Zespół Szkół Energetycznych i Ekonomicznych, 2003, *Bogatynia i okoliczne miejscowości. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, <http://www.tmbz.eu/> (15.08.2015).